УДК 347.1
DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-6

ІРИНА ПАСАЙЛЮК,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-0986-9998

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено принцип процесуальної економії в цивільному процесі України. Акцентовано на зарубіжному досвіді провідних держав світу та імплементації норм цивільного права в національне законодавство. Конкретизація принципу процесуальної економії цивільного права і його закріплення в чинному законодавстві продиктовані фактичними обставинами, що існують у правозастосовній діяльності й обумовлені тенденціями розвитку процесуальних галузей права, а також реалізацією процесуальних прав й обов'язків, зокрема, перешкоджання порушенню розумних строків судочинства, припинення затягування судового розгляду, підвищення ефективності правосуддя. Зазначено, що суди загальної юрисдикції у своїх рішеннях дедалі частіше визнають процесуальну економію принципом і посилаються на неї під час розгляду справ. Принцип процесуальної економії спрямований насамперед на пришвидшення розгляду справи (вирішення спору) та зменшення судових витрат. Принцип процесуальної економії (ефективності, розумності й раціональності судового процесу), в аспекті права особи на касаційне оскарження судового рішення, передбачає можливість обмеження такого права щодо окремих визначених законом видів «проміжних» (процесуальних) судових рішень, за умови, що незгода однієї зі сторін із таким «проміжним» судовим рішенням може бути висловлена у відповідній апеляційній або касаційній скарзі на «основне» судове рішення («кінцеве» рішення по суті справи) відповідно до гарантій, закріплених, зокрема, у ст. 129 Конституції України (право особи на апеляційний (другий) перегляд справи). Відсутність буквального закріплення принципу процесуальної економії в нормах вітчизняного цивільного процесуального права створює певні труднощі, оскільки порушує одну з аксіом права, зокрема принцип правової визначеності. Зроблено висновок, що застосування судами принципу процесуальної економії дозволяє розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів усіх учасників справи. Законодавче закріплення принципу процесуальної економії допоможе створити в подальшому міцний фундамент припинення зловживання процесуальними правами й можливість визначити вектор багатьох процесуальних дій шляхом конкретизації низки цивільно-правових норм, що забезпечують припинення такої поведінки.

Ключові слова: цивільний процес, принципи права, принцип верховенства права, процесуальна економія, розумні строки, судове рішення, процесуальні права.

Актуальність проблеми дослідження. Конституційний принцип правової держави передбачає встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження й забезпечення прав і свобод. Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не відкидає необмеже-

© *І.В. Пасайлюк, 2024*

ності трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [1]. Правова природа цивільного процесуального права проявляється саме в системі його принципів, зміна якої неминуче позначається на перебігу всього цивільного процесу.

Зазначимо, що з позиції загальної теорії права до загальних принципів юридичного процесу зараховують такі, які розкривають сутність, характер і його природу, зокрема, це принцип верховенства права, законності, рівності сторін, гласності, наукової обґрунтованості тощо. Зміст загальних принципів юридичного процесу, на переконання Д. Слінька, тісно пов'язаний із процесуальною діяльністю, її закономірностями й особливостями, цілями, формами тощо. Загальні принципи юридичного процесу є основними, керівними ідеями всієї процесуальної діяльності як комплексного правового явища і властиві всім її видам [2]. Отож виокремленням такої юридичної конструкції як принципи процесуального права можна підкреслити їхню роль у цивільному процесі. Зокрема, це сприяння об'єднанню правових норм у відповідні інститути й формування самої галузі цивільного права, тобто принцип можна розглядати як ще один критерій (нарівні з предметом і методом правового регулювання), що дозволяє відмежувати одну галузь права від суміжних із нею; принципи права є вихідною основою для тлумачення цивільно-процесуальних норм, дозволяють якнайповніше усвідомити зміст, що закладений у них; вони визначають структуру й характеризують основні риси цивільного процесуального права України, слугують основоположними засадами при зіставленні їх із цивільним процесуальним правом провідних зарубіжних держав; принципи уможливлюють застосування аналогії закону або аналогії права при виявленні прогалин у цивільному законодавстві, що є гарантією дотримання прав і законних інтересів учасників цивільного процесу.

Згідно зі ст. 3 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: 1) верховенство права; 2) повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; 10) розумність строків розгляду справи судом; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення [3].

Взагалі система принципів цивільного процесу не статична, а навпаки – доволі динамічна внаслідок закономірного розвитку й ускладнення сучасних суспільних відносин. Яскравим прикладом ускладнення системи принципів цивільного процесу можна назвати спроби сучасних дослідників виділити такий його принцип, як процесуальна економія. Утім, варто зазначити, що, на відміну від інших видів судочинства, ЦПК не містить ні спеціальної глави, ні статті про принцип процесуальної економії цивільного судочинства, тому в юридичній науці його аналізу приділяється особлива увага.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання принципів цивільного процесу та їх значення в юридичній науці досліджували такі провідні вітчизняні вчені-цивілісти, як Д. Гудима, І. Канюка, О. Кармаза, М. Кравченко, В. Кройтор, В. Комаров, О. Кот, С. Короєд, О. Пономаренко, Т. Цувіна, М. Штефан, О. Штефан та ін. У сучасній науковій літературі зустрічається думка, що принципами можуть називатися основоположні ідеї, які закріплені в чинному законодавстві. При цьому закріплення керівних ідей, доктринальних поглядів як принципів права здійснюється в різних формах. Утім, ідея процесуальної економії в цивільному процесі не закріплена на рівні чинного законодавства. На думку вчених, цей принцип є поняттям, що пронизує зміст цивільного судочинства, проте не є власне принципом у безпосередньому розумінні цього терміна, а розглядається крізь призму окремих цивільно-процесуальних інститутів, а саме процесуального правонаступництва, інституту зустрічного позову, мирової угоди, допустимості доказів, свободи доказування тощо. Натомість, на нашу думку, принцип процесуальної економії навпаки гідний статусу самостійного принципу цивільного процесу, адже визначає його головний зміст.

Метою статті є аналіз положень чинного цивільного законодавства щодо правового регулювання принципу процесуальної економії та імплементація позитивного зарубіжного досвіду при його застосуванні судовими органами України.

Виклад матеріалу. Більшість інститутів цивільного процесуального права так чи інакше мають відповідати принципу процесуальної економії. Він проявляється в усіх стадіях процесу та в усіх видах судових проваджень, водночас має самостійну сферу застосування. Так, згідно з позицією, висловленою в ухвалі Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі №9901/20/21, принцип процесуальної економії спрямований насамперед на пришвидшення розгляду справи (вирішення спору) та зменшення судових витрат. На цій підставі Верховний Суд сформулював правовий висновок, відповідно до якого принцип процесуальної економії (ефективності, розумності й раціональності судового процесу), в аспекті права особи на касаційне оскарження судового рішення, передбачає можливість обмеження такого права щодо окремих визначених законом видів «проміжних» (процесуальних) судових рішень, за умови, що незгода однієї зі сторін із таким «проміжним» судовим рішенням може бути висловлена у відповідній апеляційній або касаційній скарзі на «основне» судове рішення («кінцеве» рішення по суті справи) відповідно до гарантій, закріплених, зокрема, у ст. 129 Конституції України (право особи на апеляційний (другий) перегляд справи). Таке застосування судами принципу процесуальної економії є передбачуваним для сторін, дозволяє розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів усіх учасників справи [4].

Принагідно зазначимо, що вперше термін «процесуальна економія» було сформульовано в Постанові Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 8 лютого 2000 року у справі «Кабальєро (Caballero) проти Сполученого Королівства» [5]. Взагалі цей принцип від самого початку був пов'язаний із реалізацією процесуальних прав, які мають використовуватися уповноваженою особою найоптимальнішим і найзручнішим способом. Відповідно деякі прийоми неоптимального й неекономічного здійснення суб'єктивного цивільного права спеціально забороняються законом. Відтак, варто зазначити, що суди загальної юрисдикції у своїх рішеннях дедалі частіше визнають процесуальну економію принципом і посилаються на неї під час розгляду справ.

Принцип процесуальної економії варто було б зарахувати до міжгалузевих, оскільки цей принцип пронизує всі галузі процесуального права. Цей принцип також варто було б розглядати і як функціональний принцип, оскільки він виражає особливості форми, а не змісту цивільного процесу, а його методологічне значення сприяє розумінню інших принципів цивільного процесу. Текстовий сенс змісту міжгалузевого функціонального принципу, його смислове значення, на нашу думку, має бути закріплено в одній або кількох нормах цивільного права. Окрім того, з огляду на гносеологічну природу поняття правових принципів як основоположних засад або правил, що мають властивості загальності [6, с. 66], принцип процесуальної економії має основоположний характер, стосується усіх стадій процесуального права і претендує на роль принципу права загалом.

З огляду на те, що в Україні основним джерелом права безперечно визнано нормативні правові акти, закріплення в них принципів права надає їм безумовного статусу. Відсутність же буквального закріплення принципу процесуальної економії в нормах вітчизняного цивільного процесуального права створює певні труднощі, оскільки порушує одну з аксіом права, зокрема принцип правової визначеності: «закон має бути зрозумілий будь-кому, щоб будь-хто міг його застосувати» [7] та власне порушує імперативність принципу правової визначеності. Так, особи, які беруть участь у справі, не можуть посилатися у своїх позовних заявах до суду на порушення принципу процесуальної економії, оскільки немає норми, яка вказувала б на те, що процесуальна економія є принципом цивільного судочинства.

На думку М. Кравченка, правила організації ефективного судочинства сприятимуть належному плануванню й організації розгляду судових справ, ефективному використанню ресурсів, процесуальній економії й запровадженню транспарентності правосуддя. Упровадження найкращих європейських практик судочинства, уніфікація підходів до судочинства українських і європейських судів, застосування європейських принципів організації роботи суду дозволять адаптувати судову систему України до європейських стандартів, забезпечуватимуть кращі умови для реалізації права на справедливий суд [8]. Справді, «принцип процесуальної економії має розглядатися в нерозривному зв'язку з метою судочинства та

правом громадян на судовий захист та доступ до правосуддя» – наголошують іноземні процесуалісти [9, s. 485].

У цьому аспекті вартий уваги зарубіжний досвід провідних європейських країн, у яких на рівні їхніх національних законів закріплено принцип процесуальної економії. Так, у процесуальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччина наявний принцип швидкості, економії або раціоналізації судового розгляду (verfahrensökonomie та prozessökonomie). Зміст цього принципу судочинства з погляду закону полягає в необхідності розгляду цивільної справи, а, відповідно, і вчинення всіх процесуальних дій у строки, встановлені нормами процесуального законодавства і судом на випадок, якщо закон не містить конкретних строків для вчинення окремих процесуальних дій [10].

Щодо таких країн, як США і Велика Британія, у яких власне цивільний процес розглядають як сукупність правил (принципів) розгляду судами цивільно-правових спорів, метою судочинства є «справедливий розгляд справи за пропорційності судових витрат» (Велика Британія) та «забезпечення справедливого, ефективного й економічного вирішення цивільних спорів» (США). Утім, безпосередньо принципу процесуальної економії в законодавстві цих країн немає. Тобто самого терміна «procedural economy» або «procedural economy in civil procedure» не існує. Натомість у теорії процесуального права Великої Британії акцентовано на доступі до правосуддя («access to justice») [11, p. 3–15]. У контексті пришвидшення здійснення правосуддя і підвищення його ефективності й економії у США розглядається спрощене провадження.

Проте, незважаючи на нинішню потребу в закріпленні принципу процесуальної економії в основних положеннях цивільного законодавства низки країн, виникають деякі проблеми практичного характеру, зокрема й у сфері вітчизняного цивільного процесу. По-перше, наразі потрібно внести зміни до ЦПК України щодо застосування принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві, що тягне за собою перегляд нормативних положень багатьох інститутів цивільного процесуального права.

По-друге, наразі немає офіційного тлумачення понять і категорій, що входять до змісту принципу процесуальної економії. Позаяк, згідно зі змістом процесуальної економії, вона ґрунтується на таких оціночних категоріях, як ефективність, раціональність, а також своєчасне вирішення цивільних справ. Ці поняття однозначно належать до оціночних, оскільки законодавець не розкриває суті відповідних понять. Але не можна забувати про те, що галузь цивільного права вирізняється наданням суб'єктам свободи у виборі поведінки, що відображено наявністю безлічі оціночних категорій і понять у цивільно-правових нормах. Це свідчить про наявність гнучких форм правового впливу, що є прикладом прояву принципу диспозитивності. Галузь цивільного права має відповідати суспільним відносинам, що змінюються, можливим ускладненням політичної й соціально-економічної сфер життя. Уведення правових оціночних понять у текст цивільного законодавства, їхня подальша інтерпретація й реалізація на практиці мають бути науково обґрунтованими, що успішно досягається завдяки використанню висновків доктрини цивільного права.

По-третє, потрібне відповідне текстуальне викладення змісту цього принципу у статтях (пунктах статей) ЦПК України. Насамперед ідеться про ситуації, коли той зміст, яким наділяється принцип процесуальної економії у свідомості суб'єктів цивільного права, який за своєю характеристикою є традиційним, відрізняється від змісту, який вкладається в нього професійним правозастосувачем, що створює небезпеку спотворення їхнього первісного змісту. На думку вчених, небезпека зловживань з боку посадових осіб, які неправильно тлумачать зміст принципів права, виявляється настільки високою, що його текстуальне закріплення в тому вигляді, у якому він інтерпретується в суспільній правосвідомості, перетворюється на спосіб забезпечення його найповнішої і найточнішої реалізації у правозастосовній діяльності [12]. Окрім того, досить проблематичним є дотримання законів логіки й адекватне застосування мовних засобів при формулюванні змісту принципу процесуальної економії. При формулюванні цього принципу є ризик не дотриматися вимог логічності, точності, ясності, простоти й термінологічної одноманітності [13].

Водночас В.В. Завальнюк справедливо зазначає, що ефективність правових норм не має суперечити пануванню права, справедливості і свободи в суспільному житті, не повинна перешкоджати реалізації основоположних правових принципів – особистісного зрос-

тання, гуманізму, відповідальності, самоконтролю [14]. Окрім того, ми переконані, що не потрібно теоретично і практично прагнути досягати максимальної визначеності – цілком достатньо такого ступеня визначеності, який дозволяє правовій нормі бути ефективною. Отож, на нашу думку, нормативне закріплення принципу процесуальної економії видається доцільним. Проте потрібно допускати, що усунення одних прогалин одночасно може створювати передумови для виникнення інших. При цьому текстуальне законодавче викладення принципу процесуальної економії як самостійного принципу може забезпечити більш повне і правильне його дотримання, коли доктринальні спори щодо його змісту можуть дезорієнтувати правозастосувача.

Як зазначає С. Музичко, принцип процесуальної економії в сукупності та взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства спрямований на досягнення певного наслідку – об'єктивного, повного, своєчасного розгляду справи з постановленням законного рішення [15]. Тобто конкретизація принципу процесуальної економії цивільного права і його закріплення в чинному законодавстві продиктовані фактичними обставинами, що існують у правозастосовній діяльності й обумовлені тенденціями розвитку процесуальних галузей права, а також реалізацією процесуальних прав й обов'язків, зокрема, перешкоджання порушенню розумних строків судочинства, припинення затягування судового розгляду, підвищення ефективності правосуддя. Законодавче закріплення принципу процесуальної економії допоможе створити в подальшому міцний фундамент припинення зловживання процесуальними правами й можливість визначити вектор багатьох процесуальних дій шляхом конкретизації низки цивільно-правових норм, що забезпечують припинення такої поведінки.

Для більш конкретної реалізації цього принципу потрібно закріпити розглядуваний принцип у розділі 1 «Загальні положення» глави 1 «Основні положення» ЦПК України у ст. 3, назвавши її «Процесуальна економія» [3].

При цьому треба зазначити, що кожен принцип цивільного судочинства перебуває у взаємодії один з одним, поєднання яких дозволяє більш ефективно вирішувати завдання цивільного судочинства. Аналіз дії певного процесуального принципу має здійснюватися в сукупності із змагальністю, рівноправністю, усністю тощо. Проте важливими «сполучними» принципами, які безпосередньо мають стосунок до принципу процесуальної економії, є принцип верховенства права; гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумності строків розгляду справи судом тощо. Розгляньмо їх детальніше.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8, 129 Конституції України [16]). Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: верховенство права (п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України [3]). Так, згідно зі ст. 10 ЦПК України суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права, зокрема:

- суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією й законами України;
- суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права;
- суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;
- якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такого закону чи іншого правового акта, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд, ухваливши рішення у справі, звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України. У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили. У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України;

- якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права);
- забороняється відмова в розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини [3].

Ці формальності встановлюються як гарантія від зловживань сторін під час судового розгляду, водночас ці правила не повинні ускладнювати здійснення реалізації права на судовий захист громадянами України, чиї права було порушено.

Отож принцип верховенства права полягає в неухильному дотриманні відповідної дії, процесуально-правових формальностей, установлених законом. До них належать: обов'язкові форми документів, строки і способи вчинення процесуальних дій. Гарантією реалізації цього принципу є визнання нікчемним певної дії, порядок і форма вчинення якої йдуть у розріз із тими, що прописані в законодавстві [17].

Водночас, дотримуючись принципу верховенства права, під яким у цивільному процесі розуміється ухвалення судом рішення відповідно до матеріальних і процесуальних норм, суд не може, керуючись прагненням швидше розглянути справу, порушувати норми процесуального права, особливо це стосується процедури вивчення й оцінення доказів [17]. Тож порушення судом правил ведення процесу може слугувати підставою для скасування рішення вищою інстанцією.

На думку вчених, принцип процесуальної економії стримує зайвий процесуальний формалізм, при цьому вказуючи, що економити можна тільки на тих формальних правилах, які не впливають на законність правосуддя [18]. Отже, принцип процесуальної економії виступає гарантом недопущення обмеження прав осіб, які беруть участь у справі, водночас досягнення процесуальної економії не повинно супроводжуватися порушенням процесуальної форми.

Аналізуючи взаємозв'язок принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами і принципу процесуальної економії, доцільно зупинитися на категорії усності, яка, як процедурний елемент принципу гласності, зафіксована у п. 1 ст. 7 ЦПК як загальна процесуальна вимога, а саме: «розгляд справ у судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених цим Кодексом» [3]. Елемент усності можна спостерігати і в інших нормах ЦПК, що закріплюють спілкування суду з учасниками судового процесу, зокрема, роз'яснення їм процесуальних прав та обов'язків, а також наслідків учинення процесуальних дій; вислуховування пояснень, думок сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також їхні думки як щодо суті справи загалом, так і з окремих питань судового розгляду; допиту свідків; оголошення письмових доказів та інших. Так, ч. 5 ст. 279 ЦПК України гласить, що суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін [3]. Тобто у спрощеному позовному провадженні усне слухання може проводитися за клопотанням сторони або за ініціативою суду. При цьому, на переконання Т. Цувіної, важливе значення для визначення необхідності проведення усного слухання в конкретній справі мають докази, які мають бути досліджені судом. Усного слухання може не бути у спорах, де ефективний захист може забезпечуватися завдяки письмовій комунікації і нема потреби в дослідженні усних доказів [19, с. 135]. Так, у справі «Дорі (Döry) проти Швеції» ЄСПЛ зазначив, що усність слухань не є виправданою у справах, де відсутні питання щодо достовірності або суперечливості доказів, які потребують слухання, і суди можуть справедливо й обґрунтовано вирішити справу на підставі письмових доказів. У цій справі ЄСПЛ зауважив, що усне слухання могло не проводитися, адже справа загалом ґрунтувалася на необхідності оцінення судом письмових медичних висновків, які збігалися, і заявник мав доступ до цих доказів та міг подати свої заперечення щодо них [20].

Наголосимо, що елемент усності – найважливіша категорія реалізації принципу гласності, оскільки складно уявити гласний судовий розгляд без усності й особистого спілкування суду з учасниками судового розгляду. Водночас не можна допускати як невиправдану заміну усного цивільного судочинства на спрощене письмове, так і навпаки – пись-

мові процедури розгляду і вирішення цивільних справ не повинні порушувати найважливіші принципи цивільного процесу, зокрема принцип гласності. Також вимоги закону про обов'язкову письмову форму процесуальних документів (позовної заяви, скарги, судового акта), протоколювання окремих процесуальних дій і судового розгляду полегшує захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі, перевірку законності і правомірності у справі, перевірку законності й обґрунтованості судових актів і не порушує принципу гласності. А такий інститут як розгляд справи без проведення слухань відповідає принципам розумності строків, процесуальної економії. Гласність є лише засобом досягнення такої справедливості й одним із принципів, що діє спільно з такими принципами, як розумність строків судочинства та своєчасність надання судового захисту, що вимагає певної й розумної економії процесуальних зусиль. Принцип гласності має забезпечуватися за допомогою максимальної доступності судових актів, прийнятих на цих стадіях.

Станом на сьогодні ЦПК України містить ще чимало норм та інститутів, що відображають принцип усності, які потребують удосконалення задля забезпечення принципу процесуальної економії. Наприклад, норми, що регулюють порядок судового засідання, містять багато правил, які уповільнюють розгляд справи по суті. Так, суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, за правилом ст. 12 ЦПК роз'яснює за потреби учасникам судового процесу їхні процесуальні права й обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами і вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків [3]. При цьому логічно припустити, що людина, яка звернулася по судовий захист, приблизно уявляє, якими правами й обов'язками наділена її процесуальна фігура і здатна прочитати такий перелік на паперовому носії до засідання. У цьому випадку суд просто витрачає час, зачитуючи цілком доступну для самостійного ознайомлення особами, які беруть участь у справі, інформацію. Такий безглуздий обов'язок відволікає суддів та учасників процесу від самої суті спору. Проте цей обов'язок далеко не формальний, адже ігнорування роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їхніх прав може послужити підставою для скасування ухваленого судом рішення.

Вітчизняна судова практика рясніє ситуаціями, за яких суди ухвалювали рішення, які повністю відповідали принципу верховенства права і були також доречні з точки зору принципу процесуальної економії. Утім, правозастосовні органи не повинні використовувати ідею процесуальної економії для виправдання допущених ними порушень процесуальної форми. Це ще раз доводить, що цей принцип має реалізовуватися не тільки в межах законодавчої діяльності, але й у правозастосовній, тим більше у сфері правосуддя. Тож законодавець повинен прагнути до того, щоб усі дії і процедури відповідали вимогам процесуальної економії, завдяки їх спрощенню, звільненню від надмірностей, які перевантажують процес, або їх заміни на більш оптимізовані процедури.

Висновки. Отже, досліджуючи місце принципу процесуальної економії в системі інших основних засад цивільного судочинства, потрібно зробити висновок, що законодавець, прагнучи до спрощення й оперативності розгляду цивільних справ, повинен насамперед забезпечувати й гарантувати захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі, а не суду. І, закріплюючи цей принцип у ЦПК, треба зробити вказівку на це, сформулювавши цей принцип як основоположну засаду цивільного процесу, відповідно до якої суди й сторони, які беруть участь у справі, зобов'язані прагнути до раціонального й ефективного використання процесуальних засобів і своїх процесуальних прав, а також сумлінного виконання обов'язків у досягненні справедливого і своєчасного вирішення справи при використанні найменших трудових, часових і матеріальних витрат. Тобто основний зміст принципу процесуальної економії в цивільному процесі полягає в необхідності досягнення мети цивільного судочинства з найменшими витратами. Основана на ідеї раціоналізації відправлення правосуддя процесуальна економія, спрямована на підвищення ефективності й економічності судової системи, насамперед поширює свою дію на суддів, тим самим зобов'язуючи їх за відсутності зайвих процесуальних дій і невиправданих витрат не лише не допустити затягування судового розгляду, а й своєчасно й ефективно вирішити цивільно-правовий спір.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі про постійне користування земельними ділянками від 22.09.2005 №5-рп/2005. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text (дата звернення: 10.12.2024).

2. Слинько Д.В. Загальні принципи юридичного процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №1. С. 49–53. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35723/1/ЗАГАЛЬНІ% 20ПРИНЦИПИ%20ЮРИДИЧНОГО%20ПРОЦЕСУ.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 №1618-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 10.12.2024).

4. Ухвала Верховного Суду від 25 липня 2022 року у справі №640/4843/22 (адміністративне провадження № К/990/18073/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978 (дата звернення: 10.12.2024).

5. Case of Caballero v. The United Kingdom (Application no. 32819/96), ECHR 8 February 2000. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58458 (дата звернення: 10.12.2024).

6. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник. Київ: ВАІТЕ, 2015. 392 с.

7. Луць Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №8. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

8. Кравченко М. Правила організації ефективного судочинства: впровадження європейської практики в українські реалії відправлення правосуддя. *Юридична Газета*. 2024. 9 жовт. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/312578-pravila-organizatsiyi-efektivnogo-sudochinstva-vprovadzhennya-yevropeyskoyi-praktiki-v-ukrayinski-realiyi-vidpravlennya-pravosuddya (дата звернення: 10.12.2024).

9. Schöpflin M. Die Verfahrensökonomie – eine Prozessmaxime? *Juristische Rundschau*. 2003. №12. pp. 485–490.

10. Hoeren T. Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen. *Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen.* URL: https://is.gd/Zo5kau (viewed on 10.12.2024).

11. Susscind R. Online courts and the future of justice. Oxford University Press. 2019. 400 p.

12. Балинська О.М. Проблеми тлумачення правових норм: посібник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 392 с.

13. Шутак І.Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Право: науково-інформаційний вісник*. 2015. №11. С.18–24.

14. Завальнюк В.В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти. *Lex Portus*. 2017. №1 (3). С. 39–49.

15. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Право.* 2022. Вип. 73, ч.1. С. 92–97. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/18.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

16. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1% 80#Text (дата звернення: 10.12.2024).

17. Олійник А. Верховенство права як засада цивільного судочинства / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

18. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в процесуальному судочинстві України: автореф. дис. …канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

19. Цувіна Т. Усність як гарантія права на справедливий судовий розгляд та її реалізація при розгляді малозначних справ у спрощеному позовному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №9. С. 134–137. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/31.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

20. Case of Dory v. Sweden (Application no. 28394/95), ECHR, 12 November 2002. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60737 (viewed on 10.12.2024).

PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE LEGAL CHARACTERISTICS

Iryna V. Pasailiuk, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Department of Civil Law Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement of Lviv State University of Internal Affairs.

E-mail: ira_kosiv@i.ua

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-6

Key words: civil process, principles of law, rule of law principle, procedural economy, reasonable terms, court decision, procedural rights.

The article is devoted to study the principle of procedural economy in the civil process of Ukraine. It is focused on the foreign experience of the leading countries of the world and the implementation of civil law in national legislation. The specification of the principle of procedural economy of civil law and its consolidation in the current legislation are dictated by the actual circumstances that exist in law enforcement activities and are conditioned by trends in the development of procedural branches of law, as well as the implementation of procedural rights and obligations, in particular, the obstruction of violation of reasonable terms of proceedings, the cessation of delaying the trial, and the improvement of the efficiency of justice. It is specified that courts of general jurisdiction in their decisions increasingly recognize procedural economy as a principle and refer to it when considering cases. The principle of procedural economy is aimed primarily at speeding up the consideration of the case (dispute resolution) and reducing legal costs. The principle of procedural economy (efficiency, reasonableness and rationality of the judicial process), in the aspect of a person's right to appeal a court decision, provides for the possibility of restricting such a right in relation to certain types of «intermediate» defined by law (procedural) court decisions, provided that the disagreement of one of the parties with such an «interim» court decision can be expressed in the relevant appeal or cassation appeal against the «main» court decision («final» decision on the merits of the case) in accordance with the guarantees enshrined, separate, in Article 129 of the Constitution of Ukraine (a person's right to appeal (second) review of the case). The absence of a literal consolidation of the principle of procedural economy in the norms of domestic civil procedural law creates certain difficulties, since it violates one of the axioms of law, in particular the principle of legal certainty. It is concluded that the application of the principle of procedural economy by the courts allows us to consider the case as a whole in a reasonable time, prevents the parties from abusing their procedural rights, and also guarantees a careful attitude to the resources of all participants in the case. Legislative consolidation of the principle of procedural economy will help to create in the future a solid foundation for stopping the abuse of procedural rights and the ability to determine the vector of many procedural actions by specifying a number of civil law norms that ensure the cessation of such behavior.

References

1. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on permanent use of land plots dated 22.09.2005, no. 5-рп/2005. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text (Accessed 10 December 2024).

2. Slynko, D.V. (2019). *Zahalni pryntsypy yurydychnoho protsesu* [General principles of legal process]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative analytical law], no.1, pp. 49–53. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35723/1/ZAHALNI%20PRYNTsYPY%20IuRYDYChNOHO%20PROTsESU.pdf (Accessed 10 December 2024).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), "Civil Procedure Code of Ukraine". Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (Accessed 10 December 2024).

4. Resolution of the Supreme Court of July 25, 2022 in case no. 640/4843/22 (administrative proceedings no. K/990/18073/22). Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978 (Accessed 10 December 2024).

5. Case of Caballero v. The United Kingdom (Application no. 32819/96), ECHR 8 February 2000. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58458 (Accessed 10 December 2024).

6. Koziubra, M.I. (2015). *Zahalna teoriia prava* [General theory of law]. Kyiv, VAITE, 392 p.

7. Luts, L.A. (2023). *Pryntsyp pravovoi vyznachenosti: suchasnyi stan ta perspektyvy* [The principle of legal certainty: current state and prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no.8. Available at: http://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf (Accessed 10 December 2024).

8. Kravchenko, M. (2024). *Pravyla orhanizatsii efektyvnoho sudochynstva: vprovadzhennia yevropeiskoi praktyky v ukrainski realii vidpravlennia pravosuddia* [Rules for organizing effective judicial proceedings: introducing European practice into the Ukrainian realities of administering justice]. *Yurydychna Hazeta* [Yurydychna Gazeta]. Available at: https://sud.ua/uk/news/blog/312578-pravila-organizatsiyi-

efektivnogo-sudochinstva-vprovadzhennya-yevropeyskoyi-praktiki-v-ukrayinski-realiyi-vidpravlennya-pravosuddya (Accessed 10 December 2024).

9. Schöpflin M. Die Verfahrensökonomie – eine Prozessmaxime? Juristische Rundschau. 2003. No. 12. pp. 485–490.

10. Hoeren T. Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen. Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen. Available at: https://is.gd/Zo5kau (Accessed 10 December 2024).

11. Susscind R. Online courts and the future of justice. Oxford University Press. 2019. 400 p.

12. Balynska, O.M. (2021). *Problemy tlumachennia pravovykh norm* [Problems of interpretation of legal norms]. Lviv, Lviv. State University of Internal Affairs, 392 p.

13. Shutak, I.D. (2015). *Yurydychna tekhnika tlumachennia norm prava* [Legal techniques of interpretation of legal norms]. *Pravo: naukovo-informatsiinyi visnyk* [Law: scientific and informational bulletin], no. 11, pp. 18–24.

14. Zavalniuk, V.V. (2017). *Efektyvnist prava: antropolohichnyi ta yevrointehratsiinyi aspekty* [Effectiveness of law: anthropological and European integration aspects]. *Lex Portus* [Lex Portus], no. 1 (3), pp. 39–49.

15. Muzychko, S. (2022). *Poniattia pryntsypu protsesualnoi ekonomii v tsyvilnomu sudochynstvi* [The concept of the principle of procedural economy in civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Pravo* [Scientific bulletin of the Uzhhorod National University. Law], issue 73, part 1, pp. 92–97. Available at: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/18.pdf (Accessed 10 December 2024).

16. Constitution of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 10 December 2024).

17. Oliinyk, A. *Verkhovenstvo prava yak zasada tsyvilnoho sudochynstva* [The rule of law as a basis of civil justice]. *Verkhovnyi Sud* [Supreme Court]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/ userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf (Accessed 10 December 2024).

18. Kaniuka, I.M. (2015). *Pryntsyp protsesualnoi ekonomii v protsesualnomu sudochynstvi Ukrainy* Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk dys. [The principle of procedural economy in procedural justice in Ukraine Author's abstract Cand. of legal. sci. diss.]. Odesa, 20 p.

19. Tsuvina, T. (2023). *Usnist yak harantiia prava na spravedlyvyi sudovyi rozghliad ta yii realizatsiia pry rozghliadi maloznachnykh sprav u sproshchenomu pozovnomu provadzhenni* [Orality as a guarantee of the right to a fair trial and its implementation when considering minor cases in simplified claim proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], no. 9, pp. 134–137. Available at: http://lsej.org.ua/9_2023/31.pdf (Accessed 10 December 2024).

20. Case of Dory v. Sweden (Application no. 28394/95), ECHR, 12 November 2002. Available at: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60737 (Accessed 10 December 2024).

Одержано 10.12.2024.